

ПОХОВАЛЬНІ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНЦІВ НА БОЙКІВЩИНІ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто основні складові частини поховальної обрядовості жителів сіл Стрийщини. Описано відмінності поховальної традиції відповідно до віку покійного, уявлення людей про потойбічний світ.

Ключові слова: душа, смерть, поминки, голосіння, поховальна традиція, панахида.

Сімейне життя українців Бойківщини традиційно супроводжувалося різноманітними обрядами та ритуалами, які в образно-символічній формі відзначали певні етапи життя людини та найважливіші стадії розвитку родини в її життєвому циклі. Відповідно до природного циклу існування людини склався комплекс поховальних обрядів.

Із розвитком раціональних знань магічні обряди поступово втрачали свій первинний зміст, все більше набуваючи помпезного характеру. Так формувався багатошаровий і багатофункціональний обрядовий комплекс. Таким в основному він залишається і тепер, хоча й зазнав значних трансформацій і спрощень.

Похорон для людського сприйняття сповнений біллю, трагізмом та сумом з приводу втрати рідних, близьких людей. Проте, якщо смерть розглядати в загальному контексті людської життєдіяльності, то бачимо, що це є цілком природній процес закінчення всього живого, у тому числі й життя людини. За людськими міркуваннями людина заслуговує на гідний перехід від життя до стану вічного спокою, тому поховальна обрядовість у багатьох народів світу поєднує в собі традиції, що спрямовані на полегшення цього переходу. Також поховальні звичаї захищають живих від злодіянь духів померлих родичів. За релігійною приналежністю населення сіл і містечок Бойківщини християни, їхні уявлення про смерть більше ототожнюються з зустріччю цілого роду "на тім світі", ніж з забуттям, трагізмом, пов'язаним з втратою родича. За традицією Ісус Христос своїм воскресінням дарував вічне життя після смерті, яке потрібно добрими вчинками заробляти за період земного життя.

Поховальні традиції поділяють на дві складові: похорон і поминки. Похорон – це система ритуальних норм поведінки та обрядових дій, пов'язаних з сповіщенням про смерть, підготовкою небіжчика до поховання та його проводами¹.

Голосіння – це народнопоетичні твори, в основі яких лежать уявлення про те, що померлий продовжує існувати в невідомому краю, але його зв'язок з оточенням, в якому перебував до смерті, триває. Тому в голосіннях до небіжчика зверталися як до живого, оповідаючи йому свої страждання та жалі, благаючи повернутися. Виконували цю частину обряду жінки – плакальниці, яких запрошували виключно для проведення цього звичаю². Зараз не запрошують голосільниць, але цю роль виконують рідні та близькі.

Існує ряд традиційних уявлень у бойківського населення з приводу смерті. Як зазначає інформаторка, передвісником смерті в бойківських селах є птаха, що б'ється у вікно, в шибку³. Характерно, що птаха віщує смерть повсюди в Україні⁴. Якщо собака виє – це на смерть, круки літають над хатою, два разом, хтось має померти⁵. Родина, в якій є невиліковно хвора людина, здогадується про скору кончину і наперед готується до події. Коли тяжкохворій людині присниться покійник, або померлі родичі приходять поговорити, це віщує близьку смерть⁶.

Щоб полегшити страждання помираючого родичі починають молитись, а покійник просить простити йому гріхи. Присутні три рази кажуть "Най Бог простить"⁷. Коли родичі бачать неминучу кончину, то запалюють біля хворого свічку стрітенську і тримають до тих пір, поки людина не помре, аж потім вкладають запалену свічку до рук покійника, після смерті гасять її. Обов'язковою є сповідь хворого перед смертю, якщо він навіть лежить в лікарні, то священи-

ка привозять в палату, щоб недужий покався і причастився. Руки складають відразу по смерті, бо якщо вчасно не скласти, то тоді це зробити надзвичайно тяжко і навіть можна поломити мерцеві пальці. Хтось з близьких заплющує очі покійнику і кладе на них копійки, щоб очі не відкривались, як зазначає інформатор, це для того, щоб померлий мав гроші заплатити на "тім світі" викуп за гріхи, скоєні протягом життя. Але вдягати і мити небіжчика необхідно аж за дві години після смерті, потрібен час, щоб вилетіла душа покійника⁸.

Після смерті за уявленнями вилітає душа покійного. Протягом дев'яти днів вона блукає дорогами якими ходив померлий. Часто родичі стверджують, що коли тіло протягом трьох днів перебуває в хаті, душа може допомагати, або навпаки, шкодити присутнім. Душу уявляють як зірку, що впала з неба, птахом або подихом покійного.

Існує загальна думка, що про покійного говорять лише добре, або не говорять взагалі. Найбільше побиваються батьки при смерті малої дитини, діти при смерті матері, батька, при смерті чоловіка, чи жінки, сестер, братів. Взагалі люди кажуть, що стає набагато легше, коли біль передати сльозами.

Мити мерця приходили переважно бідні люди, які в такий спосіб заробляли собі на життя, зараз цю процедуру роблять близькі та рідні люди покійного, або спеціальні установи, де відбувається поховальна церемонія. Жінок мили жінки, а чоловіків – чоловіки. Гребінець, яким розчісували покійного спалювали. Також спалювали матрац, солому, на якій лежав покійний, щетину від бриття, одяг, в якому він помер. Воду, якою мили покійного виливали в місцях, де не ступає нога людини, або викопували яму і туди виливали⁹. Деякі люди, що знали на ворожінні, такою водою підливали будинки ворогів і виливали на вулицю. Коли людина переходила таку воду, то ставала хворою, чи стикалась з нещастями. Як розповідає Марія Іванівна: "Перейшов мертву воду". Таку людину практично неможливо буловилікувати, деколи намагались запобігти близькій смерті через замовляння, кликали до такої людини знахарів, лікарів, бабусь, що могли "відшептати" людину¹⁰.

Покійного вдягали у вишиту сорочку, переважно шлюбну. На сьогодні це костюм вихідний, який вдягав небіжчик за життя. А якщо це жінка, то святкове вбрання, яке найбільш було до вподоби їй за життя. Старші та хворі люди складали одяг "на смерть", бо відчували скору кончину. Чоловікові в домовину клали капелюха, малій дитині іграшки, людині, що палила – люльку чи сигарети. Коли помирала мала дитина, то одягали її теж у народний одяг. До сьогодні дівчаток ховають у білих платтячках, хлопчиків у костюмчиках. Дівчаткам на голову клали віночок, хлопчикам весільний "букет". Старшу незаміжно дівчину раніше і тепер ховають у весільному платті, навіть кладуть обручки, не залежно від того, чи був наречений у неї, чи ні. Зараз окремі люди кладуть мобільний телефон, годинник, мовляв, щоб був "на зв'язку", більш заможні люди, навіть коштовностями прикрашають покійників. Заборонено одягати мерців у одяг іншої ще живої людини, бо інакше вона може померти. Раніше незаміжнім і нежонатим робили деревце, прикрашали його штучними квітами, після похорону ставили біля хреста. Тепер роблять великий букет білих квітів, що також ставиться біля хреста, а також спеціальні вінки, корзини з квітами від рідних, близьких, друзів, що купляються в бюро ритуальних послуг¹¹.

Небіжчика клали на "катафалк", його робили з дощок, або мали такий спеціальний стіл, що призначався виключно для наряджання покійного, на цьому столі заборонялось їсти. Катафалк застеляли веретами, під голову клали спеціально зроблену подушку з тирси та зілля. На Стрийщині покійника кладуть на двері, а під низ табуретки, а зверху гарне покривало, багатші – килими. Під катафалк досі кладуть магніт, або відро з піском, щоб покійника "не гнало" – не було набряків, не роздувало. Ноги покійного направлені до дверей, а голова до вікна, щоб померлий пішов і не повертався. Обов'язково клали свячене зілля з обох боків голови, а також свячену воду і стрітенську свічку¹².

В кімнаті, де лежить покійник, все закривали полотном, вікна, двері, дзеркала. Воду не пили при покійникові, деколи водою відливали тих, хто втрачав свідомість від переживання.

Взували в черевики, а ще раніше в постолі. Ноги як колись, так і тепер зв'язують шнурком чи медичним бинтом. Коли тіло на третій день перекладають в труну то обов'язково ноги розв'язують, щоб покійник міг вільно ходити на тім світі. Цей шнурок має надзвичайне значення для людей, що знаються на магії. Це відьми, ворожбити, баби, що "кидають на картах"

та інші. Вважають, що коли шнурок з покійника потрапить до рук людей зв'язаних з нечистою силою, то вони зможуть завдати людям багато горя, щось погане приворожити. Якщо хтось з рідних візьме його, то матиме успіх в торгівлі, гроші будуть вестися протягом року. Бували випадки, коли люди бились за шnurка. Найчастіше траплялося так, що прийшовши розв'язувати шнурок, рідні його не могли вже знайти, його вже викрали непомітно. Родина старалась не допустити цієї крадіжки і сторожувала біля покійника по черзі. Ця традиція була поширеною у селах Стрийщини, адже жителі переважно займалися і займаються торгівлею, а також зберігається і в наш час.

За давньою традицією з померлим прощалися всі, хто за життя знав його. Коли приходять востаннє вшанувати мерця, то приносять з собою свічку, кладуть на спеціально відведене місце під свічки. Тепер стало поширеним жертвувати з вулиці чи від друзів гроші. Хто скільки може стільки й дає. Потім стають на коліна і читають про себе молитву тричі "Отче наш" і "Богородице Діво", встають і обов'язково повертаються спиною до покійника і кажуть "Слава Ісусу Христу". Люди вважають, що біля покійника заборонено будь-яке привітання, а говорити "Добрий день" взагалі не гарно, бо в родичів не може бути доброго дня, коли хтось помирає. При мерці обов'язково має сидіти родина, сусіди, друзі. Цілу ніч сидять переважно родичі померлого, розповідають життєві історії, голосяць. Дяк читає "Псалтир" два вечори підряд, а після цього всі присутні ідуть вечеряти. Колись на Стрийщині навіть готували ритуальну страву – варену пшеницю заправлену цукром і медом, а зараз на столі стоять самі найсучасніші страви, починаючи від салатів, м'ясних закусок, солодоців, борошняних виробів, закінчуючи спиртними напоями. В піст готували і готують досі пісні страви, гриби, картоплю, квасолю, рибу та інше. Обрядовим хлібом поминального столу були і є пампухи. Спеціально спечені вдома пиріжки з повидлом, чи здебільшого з маком, щоб рідні вимолити стільки молитов, скільки зернин у начинці.

При виносі мерця з хати і тепер за традицією тричі стукають об поріг, таким чином покійник прощається з власною оселею і порогами по яких ходив за життя¹³. На подвір'ї перед хатою священик читає прощі, а люди відповідають: "Най Бог простить". Так повторюють три рази, а зараз ще священик доповнює прощу словами прощання родини з покійником, перелічуючи усіх близьких, рідних, навіть сусідів поіменно. Як зазначила Марія Іванівна, священиків і дяків після Другої Світової війни було мало, тоді люди самі читали "Псалтир" і ховали покійників. Зараз самі родичі ховають тільки людей, які покінчили життя самогубством, не читають над ними "Псалтир", а на цвинтарі всі самогубці були поховані в одному куті. Церква і люди негативно ставились до самогубства, адже за церковним вченням вбивство, а тим більше заподіяння собі смерті вважається найбільшим гріхом, бо тільки Бог вирішує скільки має прожити та чи інша людина. Тільки утоплеників ховали за усіма звичаєвими законами, а от в наш час їх ховають так само, як людей, що наклали на себе руки¹⁴.

Душі нехрещених дітей в народній міфології називають потерчатами, а в бойків "страчі". Також так називають ненароджених дітей після аборту.

Надзвичайно тяжкою смертю помирають люди, що пов'язали себе з нечистою силою. Так при смерті відьми чи ворожки (ворожбита) її чорта обов'язково має перебрати інша людина, інакше вона помирає в страшних муках. Над постілля помираючого розбирали стелю, розв'язували всі вузли, відкривали вікна, двері, якщо така людина не могла померти¹⁵. Коли хтось наважиться допомогти помираючому грішнику і перейняти в нього нечисту силу, то дає свою руку помираючому і тоді смерть приходиться швидко.

Раніше везли мерців на цвинтар "фірою" (возом), попереду несли хрест, хоругви, ішов священик, церковний хор¹⁶. На Стрийщині також побутував такий обряд. Тепер же заможніші сім'ї винаймають авто в організаціях похоронних послуг, заказують не тільки транспорт для перевезення мерців, а й труну, вінки, накидки для труни тощо. А якщо сім'я бідніша, то просять людей чи близьких, кумів, або винаймають за плату і вони несуть мерця до церкви, а потім на цвинтар¹⁷. Далі їхала фіра, за нею йшли родичі та інші люди, несли також вінки, які раніше робили власноруч з хвойного дерева і прикрашали паперовими квітами, переважно синього кольору. Раніше на Бойківщині цей колір вважали жалобним. Якщо ховали незаміжню дівчину – білими. Тепер жалобним вважається суто чорний колір, а вінки замовляють різного кольору. Процесія зупинялась біля кожного роздоріжжя. Так покійник прощався з до-

рогами по яких ходили його ноги. Зупинялись біля хрестів і каплиць. Боронь Боже, не дати дороги, чи переходити її, коли йде процесія. Це пояснювалось, як кваплення на "той світ". Були такі випадки, що людям вискакували гулі на ногах і руках, бородавки, черяки; не щастило в родині. Люди застерігали, що цього робити не можна¹⁸. Потім покійного заносили до церкви і правили заупокійну Службу Богу. Ще з радянських часів тіло везли автобусом чи спеціальною машиною.

Яму копають переважно родичі чи наймані люди, іноді сусіди. Труну заказують одразу після смерті. Колись її робили близькі родичі, сусіди, зрідка спеціальний майстер. Грошей за виготовлення останнього дому для померлого не брали, бо знали, що таке горе рано чи пізно трапиться в кожній сім'ї. Зараз питання розрахунку на першому плані, лише якщо це близький родич, майстер не бере коштів. Священик відправляв службу, рідні востаннє прощались з померлим, тоді він дозволяв запечатувати (закривати) труну з покійником, до цього моменту труна залишалась відкритою. Тепер домовину закривають уже біля хати померлого, незважаючи на її вік. У цей момент найбільше починали голосити і плакати рідні. На цвинтарі чоловіки опускали труну на полотняних шнурках (мотузках). На домовину кидають і тепер грудочки землі, спершу священик, а потім рідні та присутні на похоронах. Наостанок всі молились над могилою.

Родичі запрошували усіх присутніх на поминальний обід. Священик не відвідував обід. Тепер обід має інші особливості. Сім'я небіжчика готується, як на весілля, щоб не бути гіршими від інших сімей. Навіть позичають кошти, щоб поминки були багатими. Допомагають готувати рідні, сусіди, знайомі. Проте останнім часом з'явилося й таке явище, що деякі бідніші родини не роблять поминок, пояснюючи це тим, що покійнику це вже не допоможе, а також не вистачає часу, щоб приготувати обід на велику кількість людей. У такому випадку поминають мерця тільки рідні і хатні, мовляв молитва цінніша, а не обід. Здебільшого це малозаможні сім'ї і приймаки, тобто ті, хто не являвся корінними жителями і в них мало рідні в селі¹⁹. Після обіду присутні співають "Многая літа" усім рідним померлого. Родичі роздавали калачі з маком, вважається, що треба стільки прочитати молитов за покійного, скільки на калачі макових зернин. У наш час на Стрийщині не співають "Многая літ", а моляться, тричі молитву "Отче наш" і "Богородице Діво" і розходяться, поминальних калачів не печуть і не роздають. Раніше на Стрийщині бідним жителям віддавали одяг померлого "за прости біг". У наш час цей звичай зник, спалюють весь одяг²⁰.

Після похорону в хаті покійника ставили на покуті чи на вікні стакан води і окраєць хліба зверху. Все це мало стояти дев'ять днів, бо, за народними віруваннями, душа померлого ще живе у хаті і їй потрібна їжа. Після дев'яти днів воду виливали, а хліб закопували або спалювали²¹.

У наш час цього звичаю дотримуються. Ще повинно світитись світло, щоб покійнику було світло на "тому світі". Використовують свічку, а часом і настільну лампу²².

Після похорону кілька днів не дозволялось працювати родичам покійного, сусідам, вважалося, що будуть терпнути руки. Тепер дотримуються цього звичаю лише рідні.

Наступну службу за покійником наймали на дев'ятий день після смерті, потім на сороковий і теж робили поминки. Досі цей обряд зберігся. Готуються, кличуть рідних, близьких, сусідів. Але це роблять не всі. Менш заможні просто замовляють панахиду, опісля йдуть на цвинтар, моляться і поминають в колі сім'ї. Раніше, навіть після дев'ятого і сорокового дня по смерті, а також на рік додому запрошували дяка і той читав "Псалтир". У наш час наймають службу на річницю з дня смерті рідної людини, а також поминають в колі рідних. Крім того, щороку через тиждень після Великодня та на Зелені свята влаштовують проводи в пам'ять усіх померлих предків. І сьогодні люди сім'ями йдуть до кладовище, прибирають могили, запрошують священика відправити на могилі панахиду за упокій душі, потім всі прямують до хати на ритуальний обід²³.

Уявлення українців Бойківщини про смерть і душу мало чим відрізняються від загальноукраїнських уявлень. Смерть у переконаннях старших людей виступає жінкою в білій одязі з косою в руках, асоціюється вона також з хворобою. Душу кожен уявляє і усвідомлює по-різному, так одні вважають, що це цілком матеріальний образ. Інші уявляють собі душу як іскру, птаха, зірку на небі. Ці уявлення різняться між собою, але в більшості людей нема сумніву у тому, що душа існує.

В цілому поховальна обрядовість українців Бойківщини кінця ХХ – початку ХХІ століття зазнала певних змін. Традиції, що в радянський період були частково забуті і масово переслідуювані, вже наприкінці ХХІ століття знову почали використовуватися: проведення ритуалу за участю священика, дяка, церковного хору, спорудження на могилі хреста. Обряди, пов'язані з похованням померлого, описані вище широко використовуються на початку ХХІ століття. Похоронна обрядовість є невід'ємною частиною сімейної обрядовості, її вивчення має сьогодні важливе значення.

Загалом язичницькі уявлення про потойбічний світ пращурів і їхній різноманітний вплив на земне життя нащадків широко побутували у всіх регіонах України, частково зберігаються і дотепер.

Незважаючи на певне відродження звичаїв, традицій, насамперед церковних елементів, трансформативні процеси на сучасному етапі мають загалом характер не розвитку, а занепаду. Причини цього у тому, що молоде покоління, яке не отримало достатньої кількості знань з народної скарбниці, демографічний стан населення українців Бойківщини в цілому і села, як основного носія традицій, зокрема, фактори, що впливають на відмирання явищ духовної культури. Спрощення обряду і втрата традицій на таких рівнях, як недотримання "жалоби", невиконання традицій прощання з небіжчиком тощо. Зараз непоодинокі випадки, коли похорон збирає кілька десятків людей і поминальний обід перетворюється на застілля з випивкою. Можна зустріти і відмову від поминок, мотивуючи: "Поминки не робила – нема за що".

Сьогодні ми констатуємо втрату ряду елементів, символічних компонентів зміни в семантиці поховального обряду, зумовлені соціально-політичними, економічними умовами та релігійною ситуацією в суспільстві на початку ХХІ століття. Загалом поховальний обряд сьогодні чітко виражає цінності, норми, духовні основи на даному етапі і весь обрядовий комплекс наповнює три ритуальні ланки: відокремлення небіжчика від живих, перехід за останню межу і возз'єднання із пращурами. Збереження та відродження традицій у сучасному побуті бойків може бути чинником збагачення духовності сучасної людини, але для цього потрібно дати знання молодому поколінню.

---

¹ Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник / Пономарьов А.П., Артюх Л.Ф., Косміна Т.В. та ін. – К., 1993. – С. 179.

² Там само. – С. 180.

³ Зап. автором від Андрушко М.І. 2009 р. в с. Нежухові Стрийського р-ну Львівської обл.

⁴ Данилов В. Красный трауръ въ малорусскомъ погребальному обряде. – 1907. – С. 1.

⁵ Зап. автором від Іванків Л. В. 2009 року в с. Завадові Стрийського р-ну Львівської обл.

⁶ Кміт Ю. Похоронні звичаї і вірування у бойків. – Львів, 1915. – С. 165.

⁷ Пачовский М. Народный похоронный обряд на Руси. – Львів, 1903. С. 14.

⁸ Зап. автором від Остах С.У. 2009 р. в с. Нежухові.

⁹ Кузеля З. Посижіне і забави при мерці українським похороннім обряді // Наукове товариство імени Т.Шевченка. – Т. 121. – Львів, 1915. – С. 193.

¹⁰ Зап. автором від Іванків М.І. 2009 р. в с. Завадові Стрийського р-ну Львівської обл.

¹¹ Зап. автором від Кушляк М.В. 2009 р. в с. Завадові.

¹² Зап. автором від Остах С.У. 2009 р. в с. Нежухові Стрийського р-ну Львівської обл.

¹³ Зап. автором від Попович М.І. 2009 р. в с. Нежухові.

¹⁴ Зап. автором від Андрушко М.І. 2009 р. в с. Нежухові.

¹⁵ Зап. автором від Кравець О.В. 2009 р. в с. Голобутіві.

¹⁶ Кожолянюк Г. Етнографія Буковини. Т. 2. – Чернівці, 2001. – С. 358.

¹⁷ Зап. автором від Андрушко М.І. 2009 р. в с. Нежухові.

¹⁸ Зап. автором від Кушляк М.В. 2009 р. в с. Завадові.

¹⁹ Зап. автором від Андрушко М.І. 2009 р. в с. Нежухові.

²⁰ Зап. автором від Попович А.М. 2009 р. в с. Нежухові.

²¹ Українська етнологія. За ред. В.К.Борисенко. – К., 2007. – С. 364.

²² Зап. автором від Попович А.М. 2009 р. в с. Нежухові.

²³ Зап. втором від Андрушко М.І. 2009 р. в с. Нежухові.

В статье рассмотрены основные составляющие части похоронного обряда жителей сел Стрийщини. Описаны отличия традиции похорон в соответствии с возрастом покойника, представление людей о потустороннем мире.

Ключевые слова: душа, смерть, поминки, причитание, традиция, захоронения, панихида.

The article deals with the main parts of the funeral ceremony on the territory of Stryi district. The article describes differences between various funeral traditions and customs according to the age of the late person and the beyond world concept.

Key words: soul, death, funeral repast, funeral songs, the funeral tradition , funeral church service.